

ZDENĚK STRÁNSKÝ

VÝZNAM A ÚLOHA PSYCHOLOGICKÝCH SLUŽEB V ARMÁDĚ ČESKÉ REPUBLIKY

Klíčová slova: Psychologie vojenské činnosti, armáda, bojová činnost, vojenský profesionál, psychická připravenost, psychologické služby v armádě.

ÚVOD:

Integrace naší republiky do nových politických a ekonomických podmínek Evropy, projevující se snahou o vstup do Evropské unie, v co nejbližší možné době, se bezprostředně dotýká i vojensko strategické doktriny. V tomto směru lze s uspokojením konstatovat, že v této oblasti, tzn. zabezpečení suverenity státu a ochrany obyvatelstva vojenskými silami bylo již naplněno, přijetím naší armády do Severoatlantického paktu NATO. Armáda naší republiky v současné době prochází tzv. transformačním procesem jehož posláním je dotvořit kvalitativně novou bojeschopnou instituci. Chceme-li se skutečně začlenit mezi vyspělé demokracie světa, musíme přispět i po této stránce všude tam, kde je toho třeba. Naše armáda již takové důkazy podává, např. svoji účastí na operaci v Perském zálivu a aktuálně v jednotkách SFOR v různých enklávách Jugoslávie jako je Kosovo a taktéž i již v osamostatněné Bosně a Hercegovině.

Nemalé úkoly, před kterými armáda stojí, vyžaduje kromě moderního přezbrojení technikou i neustálé zkvalitňování lidského potenciálu. V komplexním procesu transformace mají bezpochyby své důležité a nezastupitelné místo i správně rozvinuté psychologické služby, bez nichž např. není možno očekávat kvalitní profesionalizaci armády.

Aktuálně se naskytá ojedinělá příležitost pro absolventy psychologie v nabídce Armády České republiky (dále AČR) možnost absolvovat základní nebo náhradní vojenskou službu na postech psychologů. Záměrem našeho článku je seznámit naše studenty ve stručném přehledu s úlohou a významem psychologie v oblasti vojenství a informovat je o možnosti odborné účasti na některých úsecích činnosti psychologů v rámci AČR.

1. Armáda: charakter a některá její specifika.

K pochopení dané problematiky uvádíme, alespoň heslovitě některá klíčová slova, s předsevzetím, že pomohou lépe ujasnit specifiku armádního mechanismu, jakožto zvláštní společenské instituce odlišné od jiných společenských organizací, jak svým vnitřním uspořádáním, tak i svým specifickým posláním. (Purkrábek, M.) Ed. (1993)

ARMÁDA je součástí politické struktury společnosti. Jejím výsostným posláním je obrana státu, ochrana občana a jeho majetku před vojenským/ i nevojenským/ ohrožením. Zatím účelem se musí vyznačovat zvláštním vnitřním uspořádáním založeným na přísné disciplíně a subordinaci. Vojenskou organizaci lze tedy považovat za zvláštní typ sociální organizace. Funkce a struktura organizace, t.z. lidské a věcné prvky armády jsou uspořádány do racionální struktury, jejichž činnost je koordinována a udržována v systému hierarchických vazeb řízených shora. Přísná, většinou předepsaná dělba sociálních pozic a rolí předpokládá u všech jejich nositelů funkční jednání, směřující k bezpodmínečnému plnění všech vydaných nařízeních a rozkazů. Ve vojenské hierarchii má každý jedinec stanovenou pozici, představující jeho vojenskou roli. Obsah vojenských rolí je normativně zakotven ve vojenských předpisech, řádech atd.

BOJOVÁ ČINNOST je specifickou formou vojenské činnosti. Vyznačuje se organizovaným použitím sil a prostředků ke splnění bojových i jiných úkolů, resp. k dosažení vítězství. Je vedena v určitém prostoru a čase a může mít různou podobu. Svéráznost cílů a použitých prostředků je zcela nepříznačná pro jinou oblast lidské činnosti, projevující se v ničení protivníka, t. z. jak jeho bojových prostředků, tak i jeho „živé síly“. Boj se vždy vyznačuje extrémním charakterem podmínek (nebezpečnost, proměnlivost, překvapivost atd.), tak i požadavky vyžadující vypětí všech sil, často přesahující i hranice lidských možností. Klade tedy vysoké nároky na profesionální vyspělost (znalosti a dovednosti) a fyzickou zdatnost, ale i kázeň, morální a psychologickou připravenost.

VOJENSKÝ PROFESIONÁL je v naší voj. terminologii relativně nový pojem, který souvisí s aktuální demokratickou transformací společnosti a s představou vytvoření relativně malé moderní profesionální armády. Voják profesionál se vyznačuje určitými specifickými rysy, které ho odlišují od jiných povolání a od ostatních druhů lidské činnosti. Jedná se o praktickou, fyzickou i duševní činnost, jejímž cílem je zajistit připravenost k ozbrojenému zápasu, a dojde-li k němu, dosáhnout vítězství. Pronikání vědecko-technického rozvoje do vojenství zvyšuje účinnost zbraňového systému a tím klade nové nároky na obsah funkční náplně vojáků. Z obsahového hlediska vyjadřuje vojenské povolání široký registr způsobilostí, technických vědomostí a specifických schopností, spolu s vyššími fyzickými a psychickými nároky. Profese a specializace (odbornosti) tvoří ve vojenském povolání důležitou stránku socioprofesionální diferenciaci vojenských profesionálů. Tato stránka úzce souvisí s funkcí a hodností, které jsou specifickým kritériem sociální diferenciaci ve vojenském povolání a výrazně determinují odlišnosti mezi jednotlivými příslušníky armády. S tím úzce souvisí sociální pozice, pravomoc a kompetence v armádní hierarchické struktuře.

PSYCHOLOGIE VELENÍ je specifickým odvětvím vojenské psychologie analyzující velení: činnost velitelů, štábů i služeb směřující k zabezpečení a udržení bojeschopnosti vojsk v mírových podmínkách výcviku a výchovy vojáků a jejich řízení při bojových situacích. Cílem je optimalizace úlohy lidského činitele při plnění stanovených vojenských, bojových i jiných úkolů. Obsah psychologie velení tvoří procesy organizační, koordinační, rozhodovací, a kontrolní. Nezbytnou podmínkou úspěšnosti velitele je jeho schopnost motivovat své podřízené, vytvářet vztahy vzájemné důvěry, vytvářet u nich nejen odborné dovednosti a návyky při použití daných zbraňových systémů, ale i zvyšovat jejich psychickou odolnost a celkovou bojeschopnost.

PSYCHOLOGII VOJENSKÉ ČINNOSTI lze obecně charakterizovat jako aplikovanou psychologii orientovanou na odhalování psychologických zákonitostí, aspektů, podmínek, metod a postupů ovlivňujících efektivitu přípravné a realizační činnosti vojáků a vojenských jednotek, na podstatu i rozvoj způsobilosti úspěšné realizace výcvikových či bojových úkolů.

PSYCHICKÁ PŘÍPRAVENOST (Bartoš. V., 1999) je schopnost snášet psychickou zátěž spojenou s ohrožením života a zdraví v bojových a ve vypjatých výcvikových situacích (např. seskoky s padákem, bojové ostré střelby, překonávání vodních toků s tanky, obrněnými transportéry, práce s ostrými trhavinami a potápění na volné vodě).

I. PSYCHOLOGIE VE SLUŽBÁCH VOJENSTVÍ

V oblasti vojenství za rozhodujícího činitele úspěchu či neúspěchu v boji byl vždy považován člověk. Historie vojenství prokazuje, že i v době, kdy psychologie jako vědní obor neexistovala, téměř všichni významní vojevůdci docházeli k poznání významu a využití psychologického činitele ve válečných střetnutích. Zmiňují se o tom např. dějiny voj. umění (Kollár, P., 1989), (Mikšík, O., 1964), (Buzek, M., 1959) a jiní, kteří uvádějí celou plejádu příkladů využití psychologických prostředků a metod při přípravě vlastních vojáků na boj a jejich vedení v průběhu boje a současně i psychologické ovlivnění protivníka s cílem způsobit rozklad a demoralizaci v jeho armádě. Téměř všichni válečníci sledovali a studovali příčiny kolísání morálky, která ovlivnila vítězství a to ji početné malé armády na straně jedné a prohry mnohem větších a materiálně lépe vybavených armád na straně druhé. Bylo tomu tak např. již roku 48. př. n. l., kdy římské vojsko pod vedením Caesara způsobilo velkou ztrátu mnohem početnější armádě Pompeiově, jen proto, že tato zpanikařila a tím ztratila prakticky na útek 15.000 bojovníků, zatím co Caesar pouze 300 bojovníků. Z naší historie jsou známa vítězství Jana Žižky z Trocnova, který dokázal využít morální síly své armády a neobvyklého způsobu boje (vozová hradba), k dosažení vítězství nad mnohem početnějšími „křižáky“.

Všichni tito a mnoho dalších si uvědomovali, že k vítězství nestačí jen materiální převaha, ale i to, co lze nazvat duchem vojska. Pregnantně to vyjádřil Napoleon svým známým výrokem: „Duchovní síla se má k fyzické jako tři ku jedné“.

Systémové využití psychologie je známo z I. světové války, kdy např. v USA bylo psychodiagnostickému vyšetření podrobena více jak 10 miliónů mužů. (Stránský, Z., 1995). V I. svět. válce se rovněž rozvinula jedna z důležitých zbraní: psychologická válka. Jednalo se o propagandistické působení s mocným psychologickým nábojem na ovlivnění vojsk a civilního obyvatelstva. V první fázi války se jednalo o ovlivnění veřejného mínění vlastního obyvatelstva s cílem podpořit jejich schopnost k boji a snášení válečných útrap. Ke konci války byla pozornost propagandy zaměřena na nepřátelské území, s výzvami ke kapitulaci. V tomto směru nejpropracovanější psychologické působení bylo ze strany Anglie. Již v roce 1914 byla zřízena „Kancelář pro válečnou propagandu“ a vytvořeno několik zvláštních jednotek pro tzv. taktickou psychologickou válku, které byly přidělovány na jednotlivá válčiště. Mezi první a druhou světovou válkou doznala vojenská psychologie dosti značného rozmachu. Bylo tomu nejen v USA, Anglii, ale i v Německu, které se systematicky po uchopení moci Hitlerem zcela nezakrytě připravovalo na válečné tažení, jak později známo, téměř proti celému světu. Byla vytvořena tzv. „Psychologická skupina při generálním štábu“, která se zabývala problémy od psychologie mobilizace, výběru osob na různé funkce v armádě, psychologie velení a vedení boje až po psychologické aspekty tvorby a šíření podvrtné propagandy. Z novodobější historie (po II. svět. válce) se datuje projekt, který vypracovala poradní skupina psychologie obrany při štábu NATO, koncem roku 1959. (Inf. centrum SVŘ FMO, 1992). Tento projekt obsahuje základní problémové oblasti takových služeb jako jsou např.:

- výběr, klasifikace a rozmísťování osob z hlediska jejich způsobilosti vykonávat vojenskou službu v předpokládaných zátěžových situacích,
- uplatnění psychologických poznatků v systému přípravy v rámci školení a výcviku pro činnost v extrémně náročných podmínkách boje,
- harmonizace vývoje techniky a zbraňových systémů s předpoklady a možnostmi potenciálních realizátorů,
- optimalizace produktivity činnosti vojenských jednotek jako základních článků vojenského života a činnosti ve všech aspektech sociálně-psychologické povahy.

Z výše uvedeného je zřejmé, že úsilí předvídat a postihovat psychologické aspekty v chování a činnosti vojsk provází celé dějiny vojenského umění a válečnictví. Vyplývá to z poznání, že člověk je rozhodujícím činitelem úspěchu či selhání v boji.

2. PSYCHOLOGIE V ARMÁDĚ NAŠÍ REPUBLIKY

Přihlédneme-li k historii uplatnění psychologie v naší armádě, pak nelze opomenout, že již za I. republiky v polovině 30. let byla založena „Komise pro psychologický a psychotechnický výzkum v armádě“. Ještě před založením této instituce v roce 1925 byli podrobováni psychotechnickému vyšetření letci a řidiči motorových a bojových vozidel a postupně i všichni budoucí důstojníci.

Z původně konstituovaných dvou oddělení obranné psychologie se v roce 1938 vytvořila následující struktura: (Jaroš, L. 1992)

- Výbor pro koncepční a metodologickou problematiku
- Oddělení psychologické: obecné problémy branné psychologie
- Odd. psychotechnické: psychotechnické vyšetření individuálních schopností pro výběr důstojníků, poddůstojníků a různých specialistů v armádě
- Odd. sociálně psychologické: skupinová dynamika vně i uvnitř armády, včetně osvětové činnosti na úseku branné politiky státu
- Odd. pedagogické: problémy efektivnosti výcviku a výchovy vojsk, jakož i stanovování odborných předpokladů pro výkon některých funkcí v armádě.

Po druhé světové válce bylo uplatnění psychologie v armádě poznamenáno společensko-politickými poměry. Psychologie, resp. psychotechnika byla přičleněna k tzv. „buržoazním pavědám“ a důsledkem toho bylo znemožněno i uplatnění jiných psychologických poznatků v armádě.

K postupnému prosazení psychologie došlo v 60. létech, kdy ve vojenském školství docházelo k výuce psychologie v rámci tzv. společenských věd a za tím účelem byly konstituovány samostatné katedry psychologie na VPA a na VA AZ (Stránský, Z. 1963). Bylo zřízeno Ústředí pro výběr řidičů a vybudováno Armádní vědecko-výzkumné pracoviště pro psychologické a didaktické testy. Velmi významnou roli zde sehrává psychofyziologická stanice v Ústřední vojenské nemocnici jako pracoviště pro výběr a zařazování vhodných osob pro vybrané funkce pozemních sil armády. Pod vedením tehdejšího náčelníka katedry na VPA O. Mikšíka se začala rozpracovávat koncepce psychologické činnosti v armádě.

Předpoklady pro další rozvoj a uplatnění psychologie v armádě byly zmrazeny okupačním vstupem vojsk Varšavské smlouvy a vynuceným odchodem mnohých psychologů, včetně O. Mikšíka. Byly činěny jisté pokusy o zachování psychologie, která se stala součástí tzv. politicko-výchovné činnosti (výuka psychologie byla začleněna do stranicko-politického školení a jako vědní obor měla roli „doplňkovou“, s omezením výběru do škol). Využití psychologických poznatků a metod při výběru lidí jak do velitelských, technických a jiných funkcí v armádě, které byly již zpracovány v uplatnitelném projektu nemohly být realizovány. Výběrová kritéria (nejen v armádě, ale i celé společnosti) nevycházela od schopnosti lidí, ale z politických aspektů – tzv. nomenklaturní kádry.

3. PSYCHOLOGIE V NOVÝCH SPOLEČENSKO POLITICKÝCH PODMÍNKÁCH

Nový impuls pro uplatnění psychologie v armádě v plném rozsahu svých možností byl dán v „polistopadovém“ období O. Mikšíkem, který byl v roce 1990 ustanoven do funkce hlavního psychologa armády tehdejší ČSFR. Byl vytvořen jeho poradní orgán složený nejen z jím vybraných vojenských psychologů, ale i z několika univerzitních profesorů psychologie z Prahy, Brna a Bratislavy. Již v roce 1991 byl připraven materiál „komplex psychologických

služeb“, který byl dopracován do „Koncepce rozvoje psychologických služeb v ČSA“.(Mikšík, O., 1990), (Stránský, Z., 1995) Tento projekt nachází i nadále své uplatnění v nově transformované armádě České republiky (aktuálně modifikován).

Smyslem a cílem vytváření uceleného systému psychologických služeb v AČR bylo postihnout rozhodující psychologické vlivy na efektivní fungování armádního mechanismu. Zdůrazněn byl zejména systémový přístup k rozvinutí komplexu psychologických služeb jako jednotné, ucelené, s ostatními službami organicky spjaté a potřebám vojenského organismu odpovídající soustavy.

V pojetí takového systému byly psychologické služby rozpracovány v Radě hlavního psychologa do následujících oblastí:

a/ Oblast personální práce:

- rozpracovávání kritérií a řešení celého systému výběru a rozmísťování lidí pro armádu vůbec a pro konkrétní profesní zařazení zvláště, s přihlédnutím na psychické předpoklady, způsobilost a schopnost pro výkon té které profese a funkce
- optimalizace profesních kariér vojáků z povolání a občanských pracovníků po celou dobu jejich pracovního /služebního/ poměru v armádě.

b/ Oblast pedagogicko-psychologického vzdělávání:

- učinit vzdělávání v psychologických oborech organickou součástí uceleného systému přípravy velitelského sboru a všech složek armády,
- zabezpečit přípravu psychologů pro vojensko-psychologické služby a její diferenciaci podle oblastí.

c/ Oblast optimalizace života a činnosti vojsk:

- rozbor a aktivní účast při řešení problémů souvisejících se základními fázemi a podmínkami vojenského života u jednotek,
- analýza psychologických aspektů obsahu a organizace výkonu služby i systému výcviku pro cílové činnosti,
- zpracování podkladů a doporučení k optimalizaci psychologických aspektů řídicí činnosti, velení, kázeňské praxe atd.
- spoluúčast na posuzování, zařazování a diagnostikování specifických předpokladů lidí při výběru na určité funkce,
- psychologické poradenství a konzultační činnost při řešení služebních i osobních problémů,
- jiné další odborné aktivity napomáhající ke zvyšování efektivity řídicí, velitelské, výchovné a výcvikové činnosti.

d/ Oblast klinicko-psychologických služeb:

- orientace na ochranu duševního zdraví s ohledem na mimořádnou náročnost výkonu služby a důsledky možného selhání lidského činitele,
- poskytování konziliárních služeb, příp. péče o vlastní pacienty na klinických odděleních vojenských nemocnic

e/ Psychologické služby specifické povahy:

(vyplývající z aktuálních potřeb, tak jak jsou nastolovány v různých oblastech vojenského organismu) např.:

- sportovně psychologické, zejména s orientací na problematiku vrcholového sportu,
- inženýrsko-psychologické, podílející se na řešení vztahu člověk – technika,
- podíl na zpracování modelových charakteristik profesí a funkcí (profesiografie) atd.

Systémové vymezení uvedených oblastí psychologické činnosti bylo přínosem pro urychlení a zkvalitnění komplexního řešení aktuálně probíhající transformace AČR. Tuto skutečnost si uvědomili všichni vojenští odborníci bez ohledu na různorodost názorů organizačního začlenění psychologie do armádního mechanismu. Slibně se rozvíjející činnost spojená s konkrétní psychologickou přípravou vojáků do jednotek OSN, vytvářením struktury psychologických služeb v hierarchii armádního mechanismu na úrovni vyšších vojenských velitelství až po útvarové psychology byla v důsledku neujasněných a nejednoznačných, především politických názorů na koncepční řešení struktury AČR, dočasně ochromena. Rozhodnutím tehdejšího náměstka MO (nominovaný KDU-ČSL) byla v roce 1993 funkce hlavní psychologa a jeho poradního orgánu (RHP AČR) zrušena. Po jeho odvolání (1995) došlo k opětovnému prosazení o začlenění psychologických služeb do koncepčních záměrů strukturální přestavby armády. Byla urychlena tvorba personálního modelu AČR, výcvik a vzdělávání vojenských profesionálů (Frantál, B., Ed. 1995)

Za významný mezník v uznání psychologických služeb ve struktuře armádního mechanismu lze považovat rozhodnutí nového ministra obrany, který svým rozkazem č. 2/2000 začlenil tyto služby do sekce personální a sociální politiky a tím vytvořil příznivé podmínky pro jejich další rozvoj.

4. ÚKOLY PSYCHOLOGICKÉ SLUŽBY V ARMÁDĚ ČR – AKTUÁLNÍ STAV

Nová koncepce řeší komplexně rozvoj psychologické služby jako součásti sociálních služeb v ozbrojených silách etapově s výhledem do roku 2010. (Bartoš, V., 1999)

Psychologická služba v ozbrojených silách dle této koncepce by měla poskytovat podporu ochraně duševního zdraví, přispívat ke zvýšení psychické připravenosti jednotlivců i celých jednotek, napomáhat zlepšení života vojáků v činné službě a občanských zaměstnanců MO a AČR, prohloubit prevenci sociálně-patologických jevů a zabezpečovat potřebnou kompatibilitu s psychologickými službami armád států Organizace Severoatlantické smlouvy.

Systém psychologické služby je v rezortu obrany rozčleněn do tří relativně autonomních podsystémů:

- Psychologie vojsková: u svazků a útvarů.
- Psychologie klinická: ve vojenském zdravotnictví
- Výuka psychologie: ve vojenském školství

Poslání psychologické služby se promítá do následujících dílčích úkolů:

1. Plánovat, zabezpečovat a koordinovat psychologickou přípravu jednotlivce

a jednotek v celém průběhu vojenské činné služby, při vojenském výcviku v mírových a bojových podmínkách jak na území České republiky, tak i v zahraničí.

2. Ve vojenských školách zabezpečovat přednáškovou a výukovou činnost i psychologickou přípravu v úzké součinnosti s učiteli vojensko-odborných předmětů a předmětů speciální tělesné přípravy
  3. Podílet se na výběru uchazečů na požadované funkce v resortu MO, včetně povolávacího a odvodního řízení při vstupu do AČR
  4. Zabezpečovat kompletní psychologickou diagnostiku pro potřeby resortu MO. Zabezpečovat psychologické poradenství (psychologickou pomoc) při řešení osobních a rodinných problémů, které vznikají v souvislosti s plněním pracovních nebo služebních povinností
  6. Zabezpečovat psychologickou terapii
  7. Koordinovat psychologický výzkum formou vědeckovýzkumné činnosti v celém resortu MO
  8. Působit v oblasti prevence sociálně-patologických jevů jak v rámci MO, tak i na meziresortní úrovni
  9. Spolupracovat s humanitní službou a duchovní službou v péči o lidský potenciál AČR
  10. Spolupracovat i s mimoresortními civilními psychologickými pracovišti
- Vzhledem k tomu, že výše uvedené úkoly jsou aktuálně rozdílně, více či méně kvalitně plněny a nejsou ani zcela personálně pokryty byly stanoveny určité časové horizonty k dosažení jejich optimálního stavu. Např. vojsková psychologická služba má dosáhnout cílového stavu v roce 2010. Je proto snahou MO získávat pro psychologickou službu také absolventy psychologie v rámci základní nebo náhradní vojenské služby.

LITERATURA:

1. Bartoš, V. (1999): Koncepce psychologické služby, OSP MO Praha
2. Buzek, M. (1959): Psychologická válka, Naše vojsko, Praha
3. Cvrček J. (1991): Profesionalizace Čs. armády, Aktuality Informace, č.2, MNO Praha
4. Frantál, B. (Ed., 1995): Personální problémy armády ČR a nástin jejich řešení, VA Brno
5. Informační centrum SVŘ FMO (1992): K profesionalizaci Čs. armády (výběr statí)
6. Jaroš, L. (1992): K některým strategickým problémům výběrového řízení v Čs. armádě, SSR FMO, Praha
7. Kollár, P. (1989): Dejiny vojen a vojenského umenia, Naše vojsko, Praha
8. Mikšík O. (1964): Vojenská psychologie, Naše vojsko, Praha
9. Mikšík, O. (1990): Koncepce rozvoje psychologických služeb v ČSA, (studijní materiál Rady hlavního psychologa MNO)
10. Purkrábek, M. (Ed., (1993): Slovník vojenského profesionála, Praha
11. Stránský, Z. (1963): Základy psychologie pro vojenské inženýry a techniky, VA AZ, Brno

12. Stránský, Z. (1993): Profesiografie-východiska a požadavky na zpracování profesiogramu vojáka z povolání (stud. materiál VA Brno)
13. Stránský, Z. (1995): Projekt standardního vybavení psychologických pracovišť psychodiagnostickými metodami v rezortu ministerstva obrany ČR, Psychodiagnostika s. r. o. Brno

ABSTRACT:

The army of the Czech Republic is incorporated into the North Atlantic Treaty Organization /NATO/. Actually it undergoes a transformation process to make up the army into qualitatively new fighting institution. The unreplaceable place in this process take up well developed psychological services, which are in this article presented in their importance, extents and capabilities. For a right understanding we can find in the beginning of this article a description of military mechanism which is different from the other social organizations. The emphasis is put on an importance of the psychology not only from historical point of view but particularly from the view of actually needs of modern fighting operations management.

